

ПРОФІЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА ДЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Наукова доповідь на методологічному семінарі

«Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації», 4 квітня 2024 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6105>

ЛЯШЕНКО

Олександр Іванович

доктор педагогічних наук,
професор, дійсний член
(академік) НАПН України,
академік-секретар Відділення
загальної середньої освіти і
цифровізації освітніх систем
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. У доповіді викладено основні концептуальні засади запровадження профільної середньої освіти в Новій українській школі, покладені в основу проекту Концепції профільної середньої освіти академічного спрямування, розробленої вченими НАПН України. Зазначається, що стратегічне призначення профільної середньої освіти полягає в створенні міцного фундаменту для успішної самореалізації особистості на подальшому життєвому шляху. Це досягається спрямованістю освітнього процесу на задоволення освітніх потреб і запитів здобувачів освіти відповідно до їхніх пізнавальних інтересів, здібностей і подальших життєвих планів. В освітній діяльності це вимагає глибокої індивідуалізації та диференціації навчання, а також диверсифікації всіх складників освітнього процесу – його цілей, змісту, методів і форм навчання, способів оцінювання результатів тощо. Для задоволення освітніх потреб здобувачів освіти органи місцевого самоврядування формують мережу закладів середньої освіти різних типів (академічні та професійні ліцеї, фахові коледжі, заклади спеціалізованої освіти), які функціонують переважно окремо або в комплексі з іншими закладами освіти. Запропоновано шляхи реалізації профільної середньої освіти в умовах заключного етапу реформування повної загальної середньої освіти в контексті концепції «Нова українська школа», що відповідають світовим тенденціям розвитку освітніх систем.

Ключові слова: профільна середня освіта; Нова українська школа; зміст освіти; профільне навчання.

Стрімка хода реформи української школи викликає жваве обговорення в освітянських і наукових колах її перебігу, наміри оцінити позитивні зрушення і недоліки, здобутки і прорахунки. Останнім часом по мірі наближення заключного етапу реалізації концепції «Нова українська школа» (Кабінет Міністрів України, 2016), який стосується головним чином профільної середньої освіти, дискусії розгортаються навколо широкого кола проблем, зокрема пов'язаних із розробленням Державного стандарту відповідного рівня освіти, проектуванням змісту профільного навчання, формуванням оптимальної мережі закладів освіти тощо. Освітняни і науковці висловлюють різні думки щодо проблем функціонування старшої ланки української школи, пов'язані в основному з неоднозначним тлумаченням законодавчих норм запровадження профільної освіти і відсутністю узгоджених концептуальних засад її організації.

У доповіді презентуємо напрацювання групи вчених НАПН України щодо основних концептуальних засад реалізації профільної середньої освіти академічного спрямування в Новій українській школі (Кремень та ін., 2023), на підставі яких підготовлено відповідний проект Концепції.

На наше переконання, стратегічне призначення профільної середньої освіти полягає в створенні міцного фундаменту для успішної самореалізації особистості на подальшому життєвому шляху. У навчальній діяльності це досягається спрямованістю освітнього процесу на задоволення освітніх потреб і запитів здобувачів освіти відповідно до їхніх пізнавальних інтересів, здібностей і подальших життєвих планів. Натомість це вимагає глибокої індивідуалізації та диференціації навчання, а також диверсифікації всіх складників освітнього процесу — його цілей, змісту, методів і форм навчання, способів оцінювання результатів тощо.

Зазначимо, що запровадження профільної середньої освіти — одна з пріоритетних цілей Стратегічного плану діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року «Освіта переможців» (Пріоритет 2, стратегічна ціль 2.2, операційна ціль 2.2.2), згідно з яким передбачається оновлення змісту профільної середньої освіти і моделей організації освітнього процесу, удосконалення освітнього простору і оптимізація мережі закладів освіти, цифровізація навчального середовища і забезпечення об'єктивності оцінювання результатів навчання (Міністерство освіти і науки України, 2024).

У світовій і вітчизняній освітній практиці існують різні підходи до здобуття загальної середньої освіти на завершальному її етапі (Stronati, 2023). Водночас зауважимо, що в більшості випадків профільне навчання здійснюється за такими трьома моделями:

1) жорсткої диференціації профілів навчання, коли директивно визначено певний перелік профілів навчання з нормативно затвердженими типовими освітніми/навчальними програмами, які обирає заклад освіти;

2) варіативної профілізації освіти, коли нормативно визначено інваріантний складник змісту освіти, обов'язковий для засвоєння всіма здобувачами освіти, і варіативний складник, що забезпечує профілізацію освіти завдяки освітнім програмам, які складає заклад освіти;

3) персоніфікованого профільного навчання, коли освітню траєкторію формує сам здобувач освіти на основі переліку базових освітніх компонентів, які відповідно до його освітніх потреб можуть вивчатися ним на різних рівнях засвоєння, і додаткові освітні компоненти, які він обирає за своїми інтересами.

За першою моделлю українська старша школа працювала до 2018 р., реалізуючи в окремі роки

десятки типових навчальних планів. Друга модель нині реалізується закладами освіти шляхом створення власних освітніх програм на основі типової освітньої програми, затвердженої наказом МОН України від 20 квітня 2018 р. № 408; вона також імпліцитно закладена в підготовленому проєкті Державного стандарту профільної середньої освіти. Третя модель (у гібридному варіанті) використовується окремими закладами освіти, як правило, приватної форми власності, що працюють за власними (авторськими) освітніми програмами.

Зміст профільної середньої освіти — це головний фактор реалізації профільного навчання. Згідно з чинним законодавством його визначають Державний стандарт профільної середньої освіти, типові освітні програми, модельні навчальні програми, освітні і навчальні програми закладу освіти. Його формування, з одного боку, повинно забезпечити цільові пріоритети державної освітньої політики, з іншого — індивідуальні освітні потреби кожного здобувача освіти. Щоб знайти компроміс у цій дилемі, на нашу думку, доцільно у змісті профільної освіти виокремити інваріантне ядро — модуль загальноосвітньої підготовки учнів, тобто такий базовий (основний) зміст, який є обов'язковим для реалізації всіма закладами освіти, що надають повну загальну середню освіту, незалежно від їх типу і спрямування. Адже повну загальну середню освіту на базі 9 класів наразі надають п'ять типів закладів освіти — академічні ліцеї, професійні ліцеї, заклади професійної (професійно-технічної) освіти, фахові коледжі, заклади спеціалізованої освіти за чотирма спрямуваннями, а також інші установи, що мають відповідну ліцензію.

Відомо, що профілізація загальної середньої освіти академічного спрямування досягається завдяки вивченню окремих освітніх компонентів на поглибленому рівні, а також запровадженням спеціальних курсів, які розширюють сферу пізнання учнів у відповідній галузі знань чи виді діяльності. Крім того, для задоволення освітніх потреб і інтересів здобувачів освіти в навчальному плані доцільно передбачити факультативний складник, завдяки якому здобувач освіти матиме можливість задовільнити свої додаткові освітні потреби у певній галузі знань чи виді діяльності.

Отже, у змісті профільної середньої освіти мають бути такі *три складники*:

- 1) базовий (основний) зміст освіти;
- 2) зміст, що забезпечує профільну спрямованість;

3) зміст факультативних занять, які дають можливість учням набутти додаткових компетентностей за своїми інтересами.

За нашим проектом Концепції перший із наведених складників визначається Державним стандартом у вигляді вимог до обов'язкових результатів навчання; другий складник формується на основі модельних навчальних програм поглибленого змісту і спецкурсів, рекомендованих МОН України; третій складник формує заклад освіти самостійно, виходячи з потреб своїх учнів, наявних кадрових можливостей і матеріально-технічних ресурсів.

Структурування змісту профільної середньої освіти пропонується здійснювати за **чотирма узагальненими освітніми галузями** з такими обов'язковими і вибірковими освітніми компонентами¹:

- **мовно-літературна: блок мов: українська мова, англійська мова, інші іноземні мови, мови національних меншин і корінних народів України²; блок літератур: українська література, зарубіжна література, інтегрований курс літератури;**

- **STEM: блок математики: алгебра, геометрія або інтегрований їх курс, комбінаторика, статистика, прикладна математика; блок природничих наук: біологія, фізика, хімія, астрономія, інтегрований курс природничих наук; блок інформаційно-технологічних предметів: інформатика, ІКТ у побуті, робототехніка, технології і дизайн, агротехнології, виробничі технології, технології домашнього господарства;**

- **соціо-гуманітарна: блок історії: історія України, всесвітня історія, інтегрований курс історії; блок соціальних наук: громадянська освіта, економіка і підприємництво, соціальна та економічна географія, інтегрований курс суспільствознавства; блок гуманітарної підготовки: україн-**

ська художня культура, культурологія, інтегрований курс мистецтва, творче самовираження;

- **фізичний розвиток і безпека: фізична культура і спорт, захист України; перша медична допомога, безпека життєдіяльності, здоровий спосіб життя³.**

Таким чином, інваріантне ядро змісту профільної середньої освіти складають шість обов'язкових освітніх компонентів (українська мова, англійська мова, математика, історія України, захист України, фізична культура і спорт), які підлягають Державній підсумковій атестації у формі зовнішнього незалежного оцінювання (перші чотири предмети) або виконання нормативів (останні два), і п'ять блоків вибіркових освітніх компонентів, з яких обирається принаймні хоча б один предмет із кожного блоку.

Залежно від освітніх потреб здобувачів освіти кожний з освітніх компонентів може викладатися у двох варіантах:

- 1) як окремий навчальний предмет;
- 2) як інтегрований курс, що охоплює кілька галузей знань чи навчальних предметів. Кожний з них може вивчатися на одному з двох рівнів оволодіння змістом — базовому чи поглибленому.

Модельні навчальні програми освітніх компонентів, на основі яких формуються профілі навчання, розробляються за основним і поглибленим рівнями засвоєння змісту. Забезпечення їх розроблення і затвердження покладається на МОН України.

Загальний обсяг навчального навантаження розподіляється між освітніми галузями і роками навчання з урахуванням циклів — профільно-адаптаційного (10 клас) і профільного (11-12 класи). Реалізація кожного із зазначених обов'язкових освітніх компонентів не обов'язково триває всі три роки навчання. Концентрація інваріантного змісту загальноосвітньої підготовки вбачається більшою мірою у 10 класі, де власне профільному змісту притаманний переважно пропедевтичний характер. Загалом же навчальний час, передбачений для реалізації завдань інваріантного змісту і змісту профільного навчання, повинен розподілятися впродовж трьох років у співвідношенні 50/50 відсотків з можливим варіюванням у той чи інший бік залежно від року навчання. Факультативний складник у навчальному навантаженні учнів складає не менше 10-15 відсотків від загальної кількості годин. Перелік і зміст факультативних занять, індивідуальних консультацій, курсів за вибором учнів тощо, які персоналікують освіт-

¹ Жирним синім шрифтом виділено обов'язкові освітні компоненти. Курсивом виділено вибіркові освітні компоненти, перелік яких визначає заклад освіти при створенні освітньої програми з урахуванням профілю навчання (із кожного блоку вибіркових освітніх компонентів обирається принаймні один предмет). Перелік вибіркових освітніх компонентів орієнтовний і може доповнюватися закладом освіти.

²Вибіркові освітні компоненти з іноземних мов, мови національних меншин і корінних народів України вивчаються за рахунок годин профільного навчання і додаткових годин на факультативні заняття або в інший спосіб, встановлений закладом освіти.

³Організація освітнього процесу за цим напрямом провадиться у формі спортивної або здоров'язбережувальної активності з урахуванням стану здоров'я здобувачів освіти, їхньої загальної фізичної підготовки та готовності до занять спортом (спортивні секції, групи оздоровлення тощо).

ню траєкторію здобувача освіти, формує заклад освіти.

Профілі навчання. Зміст профільного навчання є тим основним засобом, який дає змогу реалізувати стратегічну функцію профільної середньої освіти — задовольнити освітні потреби здобувача освіти згідно з його інтересами, здібностями, життєвими планами. Заклад освіти обирає модель, за якою буде вивчатися та чи інша галузь знань — як окремий предмет чи інтегрований курс, та визначає кількість навчальних годин, необхідних для їх засвоєння.

За академічним спрямуванням профільної середньої освіти можуть бути такі *профілі навчання*:

- **мовно-літературний зі спеціалізаціями:** українська мова і література, англійська та одна з інших іноземних мов або їх комбінація тощо;

- **STEM зі спеціалізаціями:** математика і інформатика, фізика і математика, фізика і техніка, біологія і хімія, інформатика і робототехніка, інженерія і технології, технології домашнього господарства, агротехнології тощо;

- **соціо-гуманітарний зі спеціалізаціями:** історія і право, економіка і підприємництво, географія і екологія, культурологія тощо;

- **військово-спортивний із спеціалізаціями:** спорт (за видами спорту); військова підготовка (за родами військ і силових структур)⁴.

Крім того, вважаємо доцільним віднести до профілів академічного спрямування науковий профіль спеціалізованої освіти із спеціалізаціями за галуззю знань та/або видами дослідницької діяльності.

Формування профілю навчання здійснюється закладом освіти завдяки відображенню в освітній програмі трьох складників змісту. У модулі профільного навчання визначаються обов'язкові освітні компоненти за обраним профілем, що вивчаються поглиблено, а також спецкурси, які розширюють сферу пізнання учнів у відповідній галузі знань чи виді діяльності. У модулі обов'язкової загальноосвітньої підготовки зазначається решта обов'язкових освітніх компонентів, а також навчальні предмети та інтегровані курси з блоків вибіркового освітніх компонентів освітніх галузей (принаймні один предмет з кожного блоку). Модуль факультативних занять містить перелік вибіркового освітніх компонентів, можливих індивідуальних консультацій, курсів самоосвіти тощо,

⁴ Цей профіль реалізується також закладами спеціалізованої освіти відповідного спрямування.

які може обрати кожен здобувач освіти за своїми уподобаннями.

Мережа закладів профільної освіти. Згідно з чинним законодавством її формують органи місцевого самоврядування відповідно до повноважень, визначених Законом України «Про освіту» (Закон України «Про освіту», 2017). До її складу належать:

- **академічні ліцеї**, що функціонують, як правило, відокремлено або в комплексі «гімназія-ліцей», «початкова школа-гімназія-ліцей» за наявності належного оснащення і кадрового забезпечення;

- **професійні ліцеї**, які надають повну загальну середню освіту на основі базової середньої освіти і здійснюють професійну підготовку кадрів для ринку праці;

- **ліцеї змішаного типу**, що надають профільну середню освіту за обома спрямуваннями — академічним і професійним;

- **наукові ліцеї**, що надають базову і повну загальну середню освіту, і можуть інтегруватися з регіональними підрозділами МАН, науковими установами та іншими закладами освіти;

- **мистецькі ліцеї**, які крім загальноосвітньої підготовки забезпечують розвиток творчих здібностей дитини у різних сферах культури;

- **спортивні ліцеї**, які сприяють досягненню високих спортивних результатів учнів і надають повну загальну середню освіту;

- **військові ліцеї**, які здійснюють допрофесійну підготовку майбутніх офіцерів і надають повну загальну середню освіту;

- **фахові (професійні) коледжі**, що провадять освітню діяльність, пов'язану із здобуттям фахової передвищої освіти і повної загальної середньої освіти на основі базової середньої освіти;

- **інші заклади і установи**, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності на рівні профільної середньої освіти.

З метою оптимізації мережі закладів профільної середньої освіти можуть утворюватися комбіновані об'єднання різних типів закладів освіти, наприклад, фахові коледжі і професійні ліцеї. Для надання високоякісної освіти наукового спрямування доцільно в кожній області мати щонайменше один науковий ліцей. Пропонуємо заклади професійної (професійно-технічної) освіти, що надають повну загальну середню освіту, іменувати професійними ліцеями.

Висновки. Викладені концептуальні засади профільної середньої освіти відповідають тенде-

нціям розвитку світових освітніх систем і ґрунтуються на кращих зразках вітчизняних практик профільного навчання та зарубіжному досвіді організації освітньої діяльності на завершальній стадії здобуття повної загальної середньої освіти. Їх упровадження, на нашу думку, сприятиме підвищенню якості загальної середньої освіти в Україні та органічній інтеграції національної системи освіти в європейський освітній простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Закон України «Про освіту». (2017, 5 вересня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Кабінет Міністрів України. (2016, 14 грудня). *Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року* (988-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-p>

Кремень, В.Г., Топузов, О.М., Ляшенко, О.І., Мальований, Ю.І., & Засекіна Т.М. (2023). Профільна середня освіта: концептуальні засади для Нової української школи. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(2). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5201>

Міністерство освіти і науки України. (2024, 11 березня). *Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року «Освіта переможців»*. <https://bitly.ws/3hfrB>

Stronati, C. (2023). *The design of upper secondary education across OECD countries: Managing choice, coherence and specialization*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/158101f0-en>

SPECIALIZED SECONDARY EDUCATION FOR THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Scientific report at the methodological seminar “Specialized Secondary Education: Challenges and Ways of Implementation” on April 4, 2024

Oleksandr Liashenko

DSc in Pedagogy, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine, Academician Secretary of the Division of General Secondary Education and Education Systems Digitalisation, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The report outlines the main conceptual foundations for introducing specialized secondary education in the New Ukrainian School, which are the basis for the draft Concept of Specialized Secondary Education in general (academic) education developed by scholars of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. It is noted that the strategic purpose of specialized secondary education is to create a solid foundation for the successful self-realization of the individual in the future life path. This is achieved by focusing the educational process on meeting students' educational needs and demands per their cognitive interests, abilities and future life plans. In educational activities, this requires deep individualization and differentiation of learning, as well as diversification of all components of the educational process - its goals, content, methods and forms of learning, methods of assessing results, etc. To meet the educational needs of students, local governments form a network of secondary education institutions of various types (academic and vocational lyceums, professional colleges, specialized education institutions), which operate mainly separately or in combination with other educational institutions. The author proposes ways of implementing specialized secondary education in the final stage of reforming complete general secondary education in the context of the New Ukrainian School concept, which are in line with global trends in the development of educational systems.*

Keywords: *specialized upper secondary education; New Ukrainian School; content of education; specialized training.*

Дата публікації: 4 квітня 2024 р.